

Könyvismertető

Arany Anett – N. Rózsa Erzsébet – Szalai Máté **Az Iszlám Állam kalifátusa** ***Az átalakuló Közel-Kelet***

(Osiris Kiadó – Külgazdasági és Külügyi Intézet, Budapest, 2016)

A válságok sorozatával terhelt közel-keleti térségben zajló események nem csak a helyi, regionális és globális szereplők valamint a nemzetközi szervezetek számára jelentenek folyamatos kihívásokat, hanem egyúttal kutatási irányokat jelölnek ki és folyamatos munkát, elemzői feladatokat adnak a térséggel foglalkozó tudományos közösség számára is. Ha csak a 2010-es évekre tekintünk vissza, akkor is legalább két kiemelkedően fontos regionális eseménysorozatról, jelenségről tehetünk említést, amely a Közel-Kelethez köthető.

Egyfelől gondolhatunk a köztudatban arab tavasz néven ismertté vált felkeléssorozatra, amely a Maghrebtől az Öböl-térségig fejtette ki hatását, és a Közel-Kelet fejlődésének, átalakulásának dinamikáit jelentősen meghatározó jelenséggé vált. Előbbiről N. Rózsa Erzsébet, Közel-Kelet szakértő 2015-ben megjelent „*Az Arab tavasz*” című munkája nyújt alapos áttekintést.²³ Könyvéből egyrészt megismerhetjük, hogy az arab világ milyen történelmi, politikai és kulturális fejlődési folyamatokon ment keresztül. Másrészt megtudhatjuk, hogy milyen folyamatok vezettek az arab tavaszhoz, miként bontakozott ki a térség egyes államaiban az eseménysorozat és ez milyen átalakulási folyamatokhoz vezetett regionális szinten.

A másik ilyen kulcsfontosságú jelenséggé azonosíthatjuk az Iszlám Állam megjelenését, amely egy új biztonsági kihívásként került fel a térség politikai és biztonsági agendájára, és amelynek megerősödésében szerepet játszott az előbb említett arab tavasz, és kiváltképpen a szíriai polgárháború szülte körülmények. Az Iszlám Állam, mint helyi, regionális és globális biztonságpolitikai kihívás, mint milíciák által irányított terület, mint nemzetközi terrorista hálózat, mint szociológiai jelenség, mint „*brand*” értelmezése komplex szemléletmódot igényel. Jelen könyv szerzői éppen erre az összetett feladatra vállalkoztak. Alig másfél évvel „*Az arab tavasz*” című könyv megjelenése után, N. Rózsa Erzsébet két szakértő társsal, Arany Anettel és Szalai Mátéval kiegészülve írták meg „*Az Iszlám Állam Kalifátusa – Az átalakuló Közel-Kelet*” című művet, amely széleskörű és strukturált vizsgálatot folytat az Iszlám Állam múltjának, jelenének és jövőjének vonatkozásában.

Az Iszlám Állammal kapcsolatban rengeteg hír, információ lát napvilágot a sajtótermékeken keresztül. Ebből az információáradatból azonban önmagában nehéz tájékozódni. Egy-egy sajtóhír például a kalifátus kikiáltásáról, Moszul városának elfoglalásáról vagy egy az Iszlám Államnak betudható európai merényletről önmagában kevés

²³ N. RÓZSA E. 2015: *Az arab tavasz – A Közel-Kelet átalakulása*. ISBN: 978 963 276 260 9 Osiris Kiadó, Budapest, 272 p.

ahhoz, hogy megértsük a történelmi kontextust, előzményeket, motivációkat és ok-okozati viszonyokat, amelyek az adott eseményekhez vezetnek.

Jelen könyv éppen ennek a „*big picture*”-nek a felvázolását tűzte ki célul. A mű egyszerre halad résztől az egész felé és ezzel párhuzamosan egésztől a rész felé. Egyfelől azonosítja az Iszlám Államot, mint kurrens jelenséget és biztonságpolitikai kihívást, és annak részeként azonosítja a kialakulásához vezető körülményeket és a működésének sajátosságait. Másfelől az olvasó a könyv egyes fejezetein haladva egyszerre jut el a problémakör építőkövein át egy teljes képhez, amely nem csak az Iszlám Állam történetének és jellemzőinek alapos feltárását célozza meg, hanem egyúttal a lehetséges jövőbeli scenáriókra is strukturált feltételezésekkel bír.

A könyv szerkezeti felépítését tekintve nyolc fő egységre, fejezetre osztható. Az általános bevezető fejezetet követően az Iszlám Állam fejlődéstörténetét ismerhetjük meg a kezdetekről egészen 2016 nyarának végéig. Ezt követően az Iszlám Állam létrejöttének okaira és kontextusára helyezik a hangsúlyt a szerzők, majd az Iszlám Állam mibenlétének, államiságának definiálásával folytatják az elemző munkát. A következő fejezetek az Iszlám Állam terrorista hálózatának jellegét és felépítését tárgyalják, mielőtt áttérnek a válság nemzetközi dimenziójának vizsgálatára. Először annak transznacionális kihívásaira helyezik a hangsúlyt, majd pedig a helyi, regionális és globális politikai szereplők kapcsolódását és érdekeit ismertetik a válsághelyzet vonatkozásában. A mű lezárásaképpen pedig a napjainkban is jelentős átalakulási folyamaton keresztülmenő közel-keleti térség lehetséges jövőképei kerülnek ismertetésre.

Fontos szót ejteni arról a komparatív szemléletről, amelyet a szerzők több ponton is alkalmaznak az al-Káida és az Iszlám Állam közötti azonosságok és különbségek szemléltetésére. Egyfelől az al-Káida a transznacionális terrorizmus megteremtésében kulcsszerepet játszott, ennek értelmében ma is és vélhetően a jövőben is fontos viszonyítási pontként fog szolgálni a radikális iszlám jegyében létrejövő szervezetek vizsgálatakor. Másfelől az al-Káida a mai Iszlám Állam anyaszervezetének tekinthető és éppen az előbbi válsága segítette elő az Iszlám Állam önállósodását és megerősödését, ami relevánssá teszi az összehasonlító szemlélet alkalmazását.

A könyv egyértelművé teszi, hogy a Sykes-Picot egyezmény örökségét magán viselő közel-keleti térségben kódolva vannak azok a törésvonalak, amelyek etnikai, felekezeti, identitásbeli különbségeken alapulnak és feszültségeket eredményeznek a regionális viszonyokban, időről-időre felszínre kerülő konfliktusok formájában. Az arab tavasz indukálta átalakulási folyamatok – beleértve az elhúzódó szíriai polgárháború eredményezte biztonsági vákuumot – az iszlám radikalizmus felerősödése, a térség államaiban az államhatalom gyengülése, a nem állami szereplők előretörése és a regionális hatalmi versengés kiéleződése mind olyan tényezők, amelyek kedvezően hatottak az Iszlám Állam létrejöttére és biztonsági kihívássá válására, amely a régió túlmutató hatásokkal bír. Ezeknek az okoknak és folyamatoknak a szisztematikus bemutatását és értékelését célozza meg a mű. Az alábbiakban néhány fontos szempont mentén kerül áttekintésre, hogy miben rejlik jelen könyv alapossága.

Az egyik ilyen szempont bizonyos *elméleti és módszertani keretek* nyomon követése. Példaként említhetjük a szervezet evolúciójának életciklusokra bontását vagy éppen az adott érettségi pontjainak meghatározását, amelyekkel a szerzők a mű második fejezetében olyan

keretet alkotnak, amely a mű teljes hosszában viszonyítási pontként szolgál. Hasonlóképpen tekinthetünk például arra négyes felosztáson alapuló modellre, amely az iszlám közösségek politikai szerveződésének fejlődéstörténetének értelmezését segíti, vagy például a Jonathan P. Clemens elméletén alapuló döntéshozatali modellre, amely a szervezeten belüli dinamikák megértését szolgálja.

Kiemelt szerepet kap a könyvben a *tér és az idő* folyamatos értelmezése. A tér viszonylatában fontos kiindulópont, hogy az Iszlám Államot egy Szíria és Irak területén működő magszervezetre és egy transznacionális hálózatra oszthatjuk. Ez a felosztás mindvégig fontos referenciapontot alkot a mű során. A könyv egyrészt leköveti az Iszlám Állam magterületének változásait, segít megérteni az egyébként nehezen felmérhető transznacionális terrorista hálózat sajátosságait és kitér a magterülettől tőle távol eső vilájetek helyzetére is. Mint adott, ugyanakkor változó területtel rendelkező entitás esetében azt is megvizsgálták a szerzők, hogy mennyire tekinthető államnak az Iszlám Állam. Ehhez az államiság kritériumait magába foglaló 1933-as montevideói egyezményt hívják segítségül, amelyből arra következtetnek, hogy az Iszlám Állam összességében nem teljesíti az államisághoz kötődő nemzetközi jogi elvárásokat. Az idő vonatkozásában megállapíthatjuk, hogy a szervezet történetének kronologikus kifejtése mellett, egyrészt mélyfúrásokat végeztek az Irak és Szíria történelmében, hogy az eseményeket a historikus előzmények tükrében is értelmezni tudjuk. Ezen kívül nagy jelentőséget tulajdonítottak a premodernitás és posztmodernitás jegyeinek hangsúlyozásának az Iszlám Állam vonatkozásában, amely fogalmakra többször is visszautalnak a mű során.

Egy másik fontos elemzési perspektívát nyújt a *társadalom és az egyén* helyzetének értelmezése az Iszlám Államban. A szerzők szólnak például azokról, akiket menekülésre készítetett az Iszlám Állam tevékenysége. Az ideológiai merevségnél fogva a szervezethez köthető milíciák a be nem hódolókkal szemben végletes brutalitással lépnek fel, amely nem csak emberéletek ezreibe került, hanem a tágabb régióban is komoly migrációs hullámot eredményezett, amely jelentős társadalmi kihívás. A szerzők rávilágítanak ugyanakkor azokra a körülményekre is, amelyek segítik megérteni, hogy például hol tart és milyen kilátásokkal bír egy átlagos iraki vagy szíriai fiatal. Megtudhatjuk, hogy milyen frusztrációkkal, társadalmi és gazdasági természetű nehézségekkel szembesülnek, mitől érzik úgy, hogy ők a globalizáció vesztesei, mitől válnak népszerűvé köreikben a nyugatellenes nézetek és ebből kifolyólag mitől válhatnak számukra esetlegesen vonzóvá radikális szervezetek, amelyekről adott esetben a bizonytalanságok mérséklését és a megélhetést várják. Külön kitérnek a szerzők a külföldi harcosok jelenségére, akik egy sikeres, rendszerellenes csoportba akarnak csatlakozni. A könyv tehát segít feltérképezni, hogy az Iszlám Államban hol helyezkedik el az egyén, miként lehet taszító, míg mások számára vonzó a szervezet. Abból a célból, hogy az Iszlám Állam mögött álló vezetők, irányadó személyek céljait és ideológiai hátteret jobban megértsük, a szerzők életrajzokat is bemutatnak. Az olvasó így betekintést nyerhet olyan életutakba is, mint a globális dzsihádzmus atyjaként aposztrofált Abdullah Azzámé vagy az Iszlám Állam jelenlegi vezetőjéé, Abu Bakr al-Bagdádié.

További elemzési szempontként tekinthetünk továbbá az Iszlám Államhoz köthető *kommunikációs formák* megjelenítésére, amelynek jelentősége a 21. században korántsem elhanyagolható. Ahogy a szerzők rávilágítanak, a közel-keleti társadalmak jelenben is zajló átalakulási folyamataiban nagy szerepet játszik az a kommunikációs forradalom, amely az

elmúlt néhány évben kezdődött és felértékelte az internetes felületek, közösségi oldalak szerepét, többek között az Iszlám Állam szervezésében is. Sokat elárulnak továbbá az Iszlám Állam szellemiségéről azok a gyakorlatok, amelyeket a szerzők az *ask.fm* weboldal egyik dzsihádistá felhasználójának oldaláról idéznek, de hasonlóképpen gondolhatunk a propagandisztikus *Dabiq* magazinra, vagy arra az Iszlám Állam által bevett gyakorlatra, hogy erőszakos cselekedeteket, kivégzéseket rögzítő videofelvételeket juttatnak nyilvánosságra, ezzel jelezve, hogy milyen sors vár ellenfeleikre és a be nem hódolókra. Ebből tehát azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a kommunikáció és imázsépítés tehát fontos része annak, hogy az Iszlám Állam „brand”-ként jelenítse meg magát a nemzetközi politikai viszonyokban.

A könyv kiemelten fontos vizsgálati szempontját képezi, hogy az Iszlám Állam létrejöttének körülményei, kontextusa és működési mechanizmusai mellett az őt körülvevő *külvilág*, azaz érdekcsoportok és államok Iszlám Államhoz kapcsolódó nézőpontjait is feltárja. Ennek érdekében a szerzők helyi, a regionális és globális szereplők szintjén is átfogó vizsgálatot folytattak. A kronologikus szemlélet itt is fennáll, hiszen egy fejlődéstörténeti keretben értelmezhetjük, hogy például Szíriában az Iszlám Állam és elődszervezetei fokozatos megerősödésére milyen reakciókat adott az Aszad kormány és miként alakultak ezek át ezek a prioritások az idő előrehaladtával. A felekezeti és etnikai törésvonalakkal tagolt térségben természetesen nem téveszthetőek szem elől sem a vallási megfontolásokon alapuló érdekszövetségek sem pedig az egész Iszlám Állam problematikát tovább fragmentáló kurd kérdés nyomon követése sem. Utóbbinak a szerzők külön alfejezettel tesznek eleget, amely látletet ad az Iszlám Állam kérdésének a kurd kisebbségeket érintő dimenziójáról. A műben visszatérő fogalomként jelenik meg a versengő multipolaritás, amely jól jellemzi az átalakuló Közel-Kelet dinamikáit. A regionális hatalmi versengésben részt vevő államok esetében a fennálló biztonsági vákuumhelyzet, az adott szereplők Iszlám Állammal szembeni pozíciójának alakulása, a konfliktus kezelésében való részvétele is mind lehetőséget adnak arra, hogy az egyes államok újrafogalmazzák és artikulálják hatalmi törekvéseiket egy új közel-keleti hatalmi egyensúlyi helyzet kialakításának viszonylatában. A regionális szereplők mellett természetesen a globális szereplők bekapcsolása is szükséges a helyzet komplexitásának szemléltetéséhez. A versengő multipolaritás példájának igazolására sarkalatos gondolatként értelmezhetjük a szerzők azon felvetését, hogy az Iszlám Állam legyőzése után vajon mennyire válik a sérülékeny Irak a szaúdi-iráni kvázi hidegháborús vagy az amerikai-orosz stratégiai vetélkedés helyszínévé, ezzel mintegy megerősítve azt, hogy a helyi szintű események regionális és globális vetületének értelmezése elengedhetetlen.

Összegésképpen elmondhatjuk, hogy Arany Anett, N. Rózsa Erzsébet és Szalai Máté a több mint háromszáz oldalas mű megírása során mindvégig nagy jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy a közelmúlt eseményeit kellő alaposággal, nagyszámú forrásra támaszkodva tárják fel és egyúttal az eseményeket tágabb történeti kontextusba is helyezték. A mű multidiszciplináris szemléletmódjánál fogva egyszerre ad főként aktuálpolitikai és részben civilizációtörténeti, kommunikációtudományi és szociológiai helyzetképet az Iszlám Államról. A könyv során hivatkozott modellek és bizonyos scenáriók – így például az Iszlám Állam utolsó fejezetben kifejtett lehetséges jövőképei – bemutatásakor kifejezetten hasznosak azok az összehasonlító táblázatok, amelyek a jobb átláthatóság és összevethetőség érdekében készültek. Noha a térképek a könyv végére kerültek, ettől független hasznos lehetett volna, ha

az Iszlám Állam területváltozásait bemutató térképek a könyv vonatkozó fejezeteiben is elhelyezésre kerültek volna. Ezzel együtt egy olyan igényes és logikusan felépített útmutatót kap kezébe az olvasó, amely segít kiigazodni abban az információáradatban, amely ma az Iszlám Állammal kapcsolatban eljut a társadalmakhoz és segít megismerni azokat a rendező elveket, amelyek mentén egy ilyen komplex biztonsági kihívást értelmezhetünk.

Kozma Tamás